КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ДЕТСКАТА ХУДОЖЕСТВЕНА ИЗРАЗИТЕЛНОСТ ПРИ ИЗОБРАЗИТЕЛНАТА ДЕЙНОСТ

Проф. д-р Благомир Папазов

Шуменски университет „Епископ К. Преславски“, България

ABSTRACT: Изразителността е своеобразно отражение в художествено-образна форма на индивидуалното мислене на детето, на неговите впечатления и преживявания. Детската художествена изразителност заедно с изобразителната грамотност са едни от основните критерии за преценка на получените изобразителни резултати. Тя носи онова хармонично единство на конкретно неповторимите изразни средства, подчинени на „непринудеността” и „уникалността” на детското сътворяване.

KEYWORDS: детска изобразителна дейност, обучение, художествена изразителност, изразни средства, детска рисунка.

Понятията „изобразителност” и „изразителност” често се отъждествяват в теорията и практиката на изобразителните изкуства. Изобразителността обхваща система от естетически организирани знаци с цел обособяване на определена художествена информация, а изразителността е ефектът от цялостното въздействие на използваните изразни средства, подплатени с идейно-емоционален заряд. Тяхната обусловеност се основава върху общата им способност да третират особеностите на художественото изразяване в изкуствата, но едновременно с това те са и две различни страни в художественото творчество, защото могат да предопределят два различни типа изображения. Изразителността е качество, присъщо на знака, тя е негова качествена характеристика и е своеобразно производно следствие на знаковата функция на изображението. В труда си „Изкуство и визуално възприятие” американският изкуствовед Рудолф Арнхайм определя изразителността като „венец” на всички перцептивни категории, всяка от която спомага за възникването ѝ, тя е онова свойство, което на практика се оказва най-значителният атрибут на

художественото произведение. Един от основоположниците на абстрактното изкуство, художникът Василий Кандински счита, че всяка художествена творба трябва да съдържа „израз”, за да има основание за съществуване.

Детската художествена изразителност се проявява в индивидуалната преценка и подбора на използваните идейни и композиционни решения, изразни средства, материали и техники, чрез които се достига до емоционално-художествено излъчване на изобразителното решение. Тя е свързана до голяма степен с личната чувствителност към темата, сюжета и посланието на детския изобразителен продукт. Изразителността е своеобразно отражение в художествено-образна форма на индивидуалното мислене на детето, на неговите впечатления и преживявания. Детската художествена изразителност заедно с изобразителната грамотност са едни от основните критерии за преценка на получените изобразителни резултати. Тя носи онова хармонично единство на конкретно неповторимите изразни средства, подчинени на „непринудеността” и „уникалността” на детското сътворяване. Едни от основните показатели на преценката за нивото на детската художествена изразителност са „*съдържанието (замисъла) на детския изобразителен продукт”* и *„единодействието между използваните изразни средства”.*

Първият показател е обвързан с умението на детето да налага своето индивидуално мнение при вземане на решения, свързани с конкретния замисъл или съдържание и вида на изображението, независимо от съответния жанр (тематично рисуване, пейзаж, фигурална композиция, илюстрация и др.). Художествената изразителност е много по-силна, като начин на въздействие, когато детето определя съдържанието на рисунките си без да прилага познати и популярни начини или схеми за решения. При уточняване на замисъла и композиционното изграждане детето не трябва да се влияе от други ученици в класа. Същото се отнася и за случаите когато се използват запаметени решения от илюстрации, детски анимации или други популярни източници. Ако съдържанието е в резултат на оригинално индивидуално решение на детето, то в тези случаи учителят

трябва задължително да оцени и насърчи това „детско хрумване“. При определяне замисъла на детската рисунка влияние оказват и други фактори между които по-съществени са изборът и наличието на единодействие между пространство, цветове, форми, както и достигане на сюжетна и смислово-идейна връзка между композиционните елементи.

В начална училищна възраст един от най-често срещаните негативни случаи при определяне съдържанието като показател за изразителност са т. нар. „стереотипи” в детската рисунка. Те се обясняват с наличието на повторяемост и устойчивост на определен тип изображения в детската художествена дейност, което води до шаблонни решения при определяне облика на рисунките. Появата им е провокирана от стремежът и желанието за съответствие и прилика, на познатият до този момент еквивалент на съответният образ, което е характерно за тази възраст. „Стереотипността“ се появява още в предучилищна възраст и в редица случаи се запазва трайно в първите училищни класове, при изобразяване най-често на човешката фигура. Тези т. нар. „стереотипи“ или „изобразителни схеми“ са закономерна особеност на детската изобразителна дейност, но те могат да имат и динамичен характер, като се развиват в положителен смисъл чрез обогатяване на едни и същи изобразителни форми и елементи с нови изразни елементи. Една от основните причини за продължаващото наличие на стереотипни изображения през периода на началното училище е допускане на дидактически и методически пропуски в процеса на обучение от страна на учителя. За преодоляване на стереотипите е необходимо да се създадат условия за разкриване неизчерпаемото разнообразие и неповторимост на формите, обектите и явленията от заобикалящата реалност, да се активизира общуването с произведенията на изкуството като средство за обучение. Не по-малко важни са и уроците при които се създават условия за разширяване възможностите за изяви на подвижността и самостоятелността на мисловните процеси и преди всичко на вариативното мислене на учениците, което е в основата на всеки един творчески процес.

Вторият основен показател за диагностика на детската изразителност е свързан с уменията на децата да използват художествените възможности и единодействието на изразните средства. Подчинените на замисълът и идеята на детския изобразителен продукт изразните средства са обект на цялостният процес на обучение чрез изобразително изкуство. В този перманентен процес обемът от изобразителни знания и практически умения е постепенно разгръщащ се в качествено и количествено отношение. Единодействието на художествените изразни средства е сложен и многокомпонентен показател. Чрез него се отразява богатството и многообразието от изразни възможности на живописната и графична рисунка, както и на пластично-обемното изобразяване. Най-често преценката за неговото развитие е насочена към установяване нивото на детските изобразително-изразни възможности за колоритна изразителност, проявен усет към постигане на ритъм, равновесие, контраст, баланс, умение да се подчертае композиционен център, предаване на характерна поза, статичност или „движение“ на човешка фигура, деформация и др.

Участието на *цветовете* като изразно средство е един от основните показатели за постигане на високо ниво на детската изразителност в обучението и възпитанието чрез изобразително изкуство. Изразните средства на живописта имат пряко отношение към нейната художествена образност поради което тяхното участие оказва съществено значение при натрупването на изобразителен опит. Заедно с основни познания за цвета децата постепенно се запознават и с редица други негови изразни компоненти, като цветният тон, колорита, цветното петно и цветната линия, цветната гама, локалните цветове, цветният контраст, оттенъците, нюансите и пр. Възможностите на живописните изразни средства са безспорно зависими и от познаването и използването на различните изобразителни материали и съответни техники.

В периода на началната училищна възраст се увеличава количеството на използваните цветове, забелязват се индивидуални колоритни предпочитания и опити за получаване

на преливащи се цветове, появява се стремеж за смесване на два и повече цвята. В тази възрастова група е от особено значение изборът на правилен методически подход за увеличаване познанията на учениците за възможностите на цветовия израз. След трети клас е желателно да се включат задачи насочени към опити за усвояване отразяването на пространството и обема чрез възможностите на топлите и студени цветове. Желателно е да се обърне внимание върху значението на контраста, акцента и богатството на останалите изразни средства на цвета. Формирането на т. нар. „цветова култура" на децата в началното училище е важна задача за учителите по изобразително изкуство.

Проявеното чувство за *ритъм* в изобразителното изкуство се свързва с умението да се постига повторение на родствени величини и стойности. Освен в тематичните сюжетни композиции ритъмът намира участие в орнаментиката и мотивите на декоративните и приложни изкуства. В зависимост от вида, пространството, начините на разположението и количеството ритмични изображения се постига различна степен на художествена изразителност. Не са редки случаите когато децата използват умело ритъма и в сюжетните фигурални композиции – чрез редуване на фигури, форми, петна и др.

Използването на *равновесието*, *симетрията* и *баланса* като изразни средства създава различни асоциативни въздействия при организацията на композиционното решение. Степента на овладяването им е различна и зависи основно от насоките на учителя за използването им в практическата дейност. Освен чрез конкретни образи и обекти установяване на равновесие, ритъм и симетрия може да се постига и с участието на цветни петна и основите типове линии – прави, криви, вълнообразни, начупени, вертикални, хоризонтални, диагонални, пластични, щрихи и др.

Чрез участието на *контраста* се изразява съпоставяне на противоположни изразни качества по форма, големина, цвят, светлосила и пространственост. Използването на контраста като изразно средство е характерно още в ранните години на детското изобразяване, но тук не става въпрос за умисъл, а се свързва с изградената от детето т. нар. „емоционална йерархия" за

значимост на изображението (напр. образът на „майката” е по-голям в сравнение с останалите изображения). Едва в началното училище се правят първите опити за участие на контраста като елемент на целенасочен художествен израз. Контрастът в ученическите рисунки присъства основно при конкретизиране на определени изображения главно с цел подчертаване на тяхното значение, съобразно сюжетната тематика. Чрез използване на контраста се засилва противопоставянето на положителните срещу отрицателните герои. Много често „добрите” герои се изобразяват с по-големи размери и по-детайлизирано. Участието на контраста е характерно при живописните рисунки, където основно се използва противопоставянето между топли и студени или светли и тъмни цветове.

Умението да се подчертае *композиционният център* се развива постепенно с увеличаване общата изобразителна грамотност у учениците. В началното училище се забелязват опити за изтъкване на най-значимото изображение с помощта на различни изобразителни похвати. Това става много често чрез съчетаване положението на композиционния център с геометричния център на рисувателния лист, както и с подчертаването им с помощта на ярките или контрастни цветове. Детайлизирането на главното изображение е друг и много често използван способ от децата да подчертаят композиционният център. Едни от най-успешните решения в детската сюжетно–тематична рисунка са случаите, когато композиционният център не се покрива с геометричният център на рисувателният лист, но независимо от това композицията е балансирана с различни помощни изобразителни способи. Такива нестандартни решения на отделни ученици трябва да се поощряват. Те показват една по-висока степен на умения за композиционно изграждане и в повечето случаи допринасят за засилване изразителността на детската рисунка.

В начална училищна степен част от децата успешно се справят с един не толкова лесен художествено-изразителен проблем за тази възраст, а именно предаване на *характерна поза или движение* при изобразяване на човешката фигура. Ранните

стадии на детската рисунка се характеризират с изцяло статично отразяване на човешката фигура. Изображенията на хората не са обременени от необходимостта за предаване на движение или конкретна поза, а статичността е естествена за подобен род рисунки. С постепенното включване на околната среда в детската рисунка, с повишаването на нейният „разказвателен“ характер се забелязват тенденции на опити за „раздвижване” на човешката фигура или търсене на характерна поза. В стремежът да се „опишат” подробно изображенията и да се „разкаже” за тях чрез рисунката се предприема предаване на конкретни ситуации в които се загатва движение. Подобен начин за изграждане на рисунката предполага опити за изобразяване на фигури в динамични пози, което естествено повишава нивото на детската художествена изразителност. Влияние оказват и някои други способи, като – преобладаващите вертикални или диагонални линии, които довеждат усещания за динамика и обратно, подчертаването на хоризонталните води до покой и равновесие.

Използването на *асиметрията* в композиционното решение на детските рисунки също може да спомага за увеличаване изразителността. Понякога асиметричното разположение на образи и фигури може да активизира асоциациите за движение и динамика. Подобни въздействия са характерни и при използване противопоставянето по тоналност и сила на цветните петна, линии или щрихи.

Участието на *деформацията* като изразно средство в детската изобразителна дейност е един от често срещаните и специфични начини за изграждане на образи и обекти. Докато при професионалните художници, деформацията е умишлено изменение на структурата на формите с цел да се засили изразителността и се представи замисъла и идеята на твореца по-убедително, то при детската изобразителна дейност тя се свързва със степента на овладяване на изобразителните умения и възможности за изграждане на конкретни образи. Наличието на деформация в детското творчество не трябва да се свързва основно със сравнително ниската степен на изобразителните възможности на малките художници. Понякога детето е истински

съучастник на рисуваните от самото него образи и герои. Това предполага то да съпреживява изобразените събития като истински, въпреки наличието на деформация и независимо дали образите са от реалността или са фантазни образи и приказни герои.

При детската изобразителна дейност преобладава субективното отношение на детето по отношение на изграждането на формата, пропорциите, цветовете и други елементи на изображението. Това отношение намира своеобразна реализация и чрез изявите на художествената деформация. Като своеобразно изразно средство художествената деформация има многообразни форми на изява. Чрез нейното използване се постига хиперболизация, преструктуриране на образи, аглутинация, асоциативни образи, метафоричен пренос на образи, символизация персонификация и др. В детските рисунки се забелязва и използване на цветова деформация (смяна на един локален цвят с друг, нетипичен и характерен). Наличието на изобразителни деформации не трябва да се счита за допуснати грешки от децата, защото това е техният „детски маниер“ и той не ги притеснява, а напротив – този начин на рисуване им доставя истинско удоволствие. В детската рисунка целта не е да се изградят обектите, като резултат от тяхната зрителна проекция, а като форма на отражение на детската емоционална чувствителност. Конкретността на визията им може дори да намали интереса на детето, а до определена възраст тя не е основна цел на изобразителната дейност. Благодарение на деформацията освен постигането на характерната за възрастта неповторима изразителност, изпъква един специфичен детски изобразителен „наивитет.“

Повишаването на изискванията, свързани с участието на деформацията като изразно средство и обратно, стремежът на възрастните да накарат децата да изобразяват обективно правилно изобразителната форма, най-често води до неправилен методически подход.

Детското творчество ни удивлява с чистосърдечната си искреност, спонтанност и непринуденост. Силно изявената

фантазия, наличието на „лекота“ при изобразяването, находчивостта и характерното детско „хрумване” при вземане на изобразителните решения ни кара да сравняваме понякога изразителността на техните рисунки с творбите на професионалните художници. Всеки продукт на детското изобразяване отразява определено равнище от развитието на детските способности. Детската изобразителна дейност е своеобразен показател за единството на познанието и действието, на умението и творчеството, на спонтанността и интерпретацията. Ако към изобразителният детски продукт подхождаме само като следствен факт, а не проследим възникването, мотивацията и стратегията на изобразителното решение, то ще се лишим от пълнотата на изводите и заключенията ни за постиженията и очарованията които ни дава детската рисунка.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. Арнхейм, Р., Исскуство и визуальное восприятие, М.,1974
2. Дамянов, Б., Изобразителното изкуство в училище, Пд, 2014
3. Кандински, В., За духовното в изкуството, С., 1995
4. Легкоступ, Пл., Детето и творбата, ВТ, 2000
5. Папазов, Бл., Изобразително изкуство. Методически постановки, ВТ, 2014